

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 37

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ
ПРАЦІ
(1906 — 1908)

НБ ІНУС

804113

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1982

ЛІТЕРАТУРНА МОВА І ДІАЛЕКТИ

Буде вже більше як 25 літ тому, як я мав нагоду у Львові познайомитися з заїжджим петербурзьким поляком Венцьковським, людиною незвичайно освіченою та бистроумною. Я жалувався перед ним на слабкий розвій нашої літератури та неусталеність граматики.

— Ах, не говоріть мені про граматику! — аж крикнув д. Венцьковський. — Богу дякуйте, що у вас іще нема граматиків. Бо граматики, то грабарі живої мови. Вони не розуміють тої мови, а знають тільки свої правила. От погляньте у нас! Ще Міцкевич*, Словацький* і Красінський* говорили кождий своїм язиком і жоден не вчив польської граматики. А прийшли по них граматики і що ж — джерело живої води засохло, бо кожного в школі вчать: так маеш говорити і писати, а не інакше. А се, пане, перший ступінь до переміни польської мови на мертву мову.

Багато разів потім, коли доводилось міркувати про питання язикові, я згадував слова д. Венцьковського. Читайте, прим., те, що написав Т. Бенфей у своїй «Історії язиковідання»* про граматику санскриту, написану вченим індієм Паніні*! Бенфей не знаходить досить сильних слів подиву і захвату, щоб вихвалити ту граматику, невеличку книжечку, зложену з кількох тисяч коротких правил, а яка проте щодо глибини, і вірності, і ширини, і точності тих правил безмірно перевищує все, що на граматичнім полі зробили Греція, Рим, середні віки і новіші аж до Грімма* включно. А чому ж се так? А тому, що Паніні жив і працював над граматикою санскриту тоді, як сей язик уже майже тисячу літ був мертвий. Живий язик не має граматики, тобто не зносить школярських, механічних і непорушних правил, диктованих ніби вченими. Живий

язик можна і треба студювати як живу рослину, але не можна і не слід засушувати і заковувати в мертві правила і формулки.

Візьмім хоча б історію нашої не так дуже давньої літератури. Її цвіт і краса вирости над Дніпром, у Росії, де інтелігентний чи півінтелігентний українець не чув і не бачив граматики української мови, але черпав зразки тої мови просто з живого джерела, з уст люду. А у нас у Галичині, де друкано і писано довжезний ряд граматик від Могильницького* до Огоновського*, де ті граматики товкмачено тисячам інтелігентних дітей у голови на шкільній лаві, все-таки знання нашої народної мови дуже мале, язик поплутаний і запоганений, язикове почуття у всіх, що пишуть і говорять нашою мовою, зовсім затемнене та затуплене. Кілько дивоглядних теорій сплодили вони, а всім їм одно джерело — незнання живої народної мови та бажання викувати з неї щось, якомога близьке до мертвеччини.

Та неважаючи на ті зусилля граматиків, можемо сказати, що наша літературна мова в остатніх десятиліттях таки значно виробилася. Кождий, хто брався писати тою мовою, наскільки черпав із книжкової традиції, мусив зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мусить бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців. Уже хоч би тому, що та мова на величезному просторі від Харкова до Кам'янця-Подільського виявляла таку однастайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові, також «вимішаному» і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі. І от кождий, галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови, виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників. Тільки з часом науковими досліддами показано, що ся мова була готова вже в XVI в., проривалася в писану літературу в Пересопницькій евангелії половини XVI в.; в евангелії Тяпинського з кінця того ж віку, в українських інтермедіях та віршах XVII—XVIII в. і загалом скрізь, де свобідна творчість поневолі хапалася свобідної, живої, не зв'язаної шкільними шаблонами мови.

Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору. Ті діалектні відміни, залежні від географічного положення, етнографічного сусідства, більш або менше відокремленого способу життя даної частини народу, є у кожного народу, а декуди доходять до того, що одна часть народу перестає розуміти другу часть, коли обі сторони говорять кожда своїм діалектом. От тут літературна мова, мова школи, церкви, уряду і письменства робиться справді репрезентанткою національної єдності, спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучає їх в одну органічну цілість.

Чи діалекти поза своє глухе, елементарне існування по різних закутках краю мають право до більше самостійного існування, до уваги на них усїєї суспільності, до письменства? Доки спільна літературна мова якогось народу не вироблена і не розповсюджена настільки, що багатство діалектів могло б затемнити та заплутати її, доти звичайно в кожній літературі підносяться голоси против управління діалектів до літературних публікацій. Про них говорять з погордою, їх підіймають на сміх, їх уживання чи то в розмові чи в письмі вважають неприличним. Так було в XVI віці у Франції, коли як єдиний управлений зразок французької мови вироблялася зусиллями цвіту усїєї інтелігенції мова панських салонів. Так було з початку XVIII в. в Німеччині, коли Готшед накинувся на диктатора мови і переводив саксонське наріччя як єдиною натуральну загальнонімецьку літературну мову*. Аж коли літературна мова усталилася, тоді в Німеччині з радістю привітано діалектові твори: і алеманські поезії Геббеля, і австрійські Штельцамера, і долішньонімецькі Фріца Райтера та Клауса Грота.

У нас плекання отих німецьких діалектів довгий час у таборі наших «твердорусів» та москвофілів* служило доказом против існування і потреби української літературної мови. Нема, мовляв, ніякої української мови, а є тільки місцеві діалекти, такі як бойківський, лемківський та інші,

а всі вони не жодні язики, а тільки частини одного руського, всеруського язика, що репрезентується перед світом як російська урядова та літературна мова. В такім дусі ще й досі промовляє Б. Дідицький, неважаючи на те, що його сопартійники давно вже на практиці покинули уроблене ним сміхотворне галицьке «язичіє» і повертають до чистої російської мови, себто не до мови великоруського люду, а до того конгломерату, що витворився в XVIII—XIX віках, щоправда, зусиллями великорусів і українців зі значною примішкою німецьких, фінських та татарських слів, але все-таки витворився не на основі, спільній мові українській та великоруській, а на чисто великоруській, підмішаній церковщиною, якої перших виразних зразків треба шукати не в старих південноруських літописах, не в «Слові о полку Ігоревім», а в писаннях протопопа Аввакума* та «думних дяків» московських XVI—XVII в.

На галицькім ґрунті ота язикова доктрина Б. Дідицького, з наукового погляду зовсім нестійна, бо оперта на незнайомості фактичного розвою «російської» і української літературної мови, мала, одначе, один практичний, досить цікавий наслідок. Цураючися української літературної мови, яку чули довкола себе і якою переважно говорили й самі, не чуючи себе в силах писати російською літературною мовою, якої не знали гаразд, деякі молодші письменники-москвофіли в Галичині кинулися писати місцевими галицькими діалектами, лемківським та бойківським. Розуміється, ми можемо лише благословити їх на тій дорозі, в тім переконанні, що чим глибше вони вникатимуть не лише в людовий говір, але також у суть людowego життя і чим більші між ними проявляться таланти на тім полі, тим ближчі вони будуть до нас і до нашої української літератури.

Українська мова наслідком свого історичного розвою має загалом мало діалектів. На великім просторі між Кубанню, Доном та Сяном протягом усієї історії українського народу йшли рухи людності то зі сходу на захід, то з заходу на схід, і в тім ненастаннім руху, що тягся аж до половини XIX в., ніяк і ніде було виробитися діалектам, що постають лише в місцях, відокремлених і відірваних від руху. Оттим-то бачимо, що властиві діалекти української мови проявляються лише в немногих забутих кутах: у болотах Пінщини та в Карпатських горах і на Закарпатській Русі. Для досліду тих діалектів зроблено у нас не-

мало; маємо про них головню етнографічні та язикові досліді, що назву лиш імена Верхратського*, Гнатюка, Шухевича*, а з російських учених Чубинського*, Радченкову*, Янчука* та Довнар-Запольського*. Але й тут багато ще лишилося зробити, особливо діалекти, та й загалом життя бойків та лемків досліджені досі дуже мало (цінні праці о. М. Зубрицького доторкаються лиш одної часті Бойківщини).

Та для нас важніше те, чи і наскільки ті діалекти досі проявили силу і охоту маніфестувати себе в літературі. Тут мусимо сказати, що, прим., лемківський діалект дуже виразно проявляє себе в численних писаннях XVII і XVIII в., що постали на місці, де тоді почало було творитися цікаве огнище освіти в священничих родинах Свідзінських, Чернявських, Олесницьких, Прислопських і т. п. Маємо з закраскою сього діалекту і переклад Псалтиря* та інших побожних творів, і пісні духовні та світські, і оповідання та переробки старших руських творів. Се огнище Лемківщини в XVII—XVIII в. жде ще детального досліді та вяснення; дещо дав д-р В. Щурат в своїй торік виданій передмові до т[ак] зв[аної] «Пeregринації»*. В XIX віці ті початки лемківського письменства заснітилися, попали в забуття. Тільки в другій половині XIX віку, зовсім незалежно від тих старих проб, почали в творах письменників родом із Лемківщини пробиватися сліди лемківського діалекту. Бачимо їх у писаннях Платона Костецького, розібраних торік у моїй статті «Стара Русь»*, бачимо в оповіданнях Н. Вахнянина*, друкованих у 60-х роках у «Вечернійцях»*; аж у найновіших письменників московського табору здибаємо проби подати ціле оповідання в діалекті. Одну з тих проб ми й передрукуємо в дальшій книжці «Літературно-наукового вісника»*.

Щодо бойківського діалекту, то він також ще від 1848 р. досить виразно проблискує у творах тодішніх чільних галицьких письменників, особливо у Миколи Устияновича, що довгі літа жив у Славську і там написав найкращі свої оповідання «Месьть верховинця» і «Страсний четвер» та ряд інтересних дописів у «Зорі галицькій», а також у Антона Могильницького, що жив тоді в глухім гірськім куті в Хитарі. При посередництві тих письменників деякі бойківські слова і форми, такі як *няй* замість *най* або *нехай*, *чясть* замість *часть* і т. п., здобули були право горожанства також у галицьких шкільних книжках і в письмен-

стві. Чисто бойківським діалектом перша поспробувала писати в р. 1878 молода тоді панночка Михайлина Рошкевичівна* (тепер за мужем Іванцева). Її оповідання «Лолінські жони», «Кума з кумою», друковане тоді ж у «Молоті»*, не звернуло на себе ближчої уваги; передруковуємо його тепер тут для пам'яті. На жаль, пані Іванцева давно покинула гори і сферу бойківського діалекту, та проте й її пізніші оповідання, короткі, продумані, варті ближчої уваги і окремого видання.

В «Живой мысли»*, видаваній д-ром Святицьким*, було надруковано кілька невеличких оповідань у бойківським діалекті іншої, прибескидської часті Бойківщини, над горішнім Стриєм Опором, і ми даємо тут одно з них для показу не лише белетристичного таланту автора, а також і самого дуже цікавого діалекту.

Гуцульському діалектові перший здобув славу в нашій письменстві Федькович. Правда, він не писав чистим гуцульським діалектом, але з погляду язика його діяльність визначає змагання — з діалектового ґрунту дійти до загальнолітературного язика. Найбільше слідів гуцульського діалекту у Федьковича в лексиці, далеко менше в складні і в словотворі.

На ґрунті діалекту, дуже зближеного з гуцульським, так званого покутського, стоять В. Стефаник*, Мартович* та Марко Черемшина*. До чистого діалекту найбільше і найкраще підходить Стефаник, але все-таки сей покутський діалект виявляє далеко більше схожості з загальною літературною мовою, ніж згадані вже гірські діалекти, і не був Стефаникові перешкодою в тому, щоб він зробився почитним і любленим письменником усієї України.

Для доповнення серії наших оповідань на галицьких діалектах подаємо тут оповідання з гуцульського життя д. Данила Харов'юка*, молодого учителя в гуцульським селі Ростоках, і звертаємо увагу на його оригінальний талант. Не в тім річ, що гуцульським діалектом він володіє краще та вірніше, ніж хто-будь перед ним; у самім житті гуцулів він оком правдивого артиста вміє доглянути такі моменти і риси, яких не добачив ніхто перед ним.

ЗМІСТ

ДОСЛІДЖЕННЯ. СТАТТІ. МАТЕРІАЛИ

Іпполіт Ген. Нариси із старинного світу.	7
Ber parlar gentile	8
«Дудар» і «Епопеї піснь третя» Якова Зробека, пароха з Вертелки	21
М. Ф. Глушкевич. Мелодії . Стихотворення	28
Своя своїх не познаша.	31
Микола Стороженко. Нарис історії західноєвропейських літератур до кінця XVIII в.	34
Сочинения И. Н. Жданова, том первый	35
В. Н. Перетц. К истории польского и русского народного театра. Несколько интермедий XVII—XVIII столетия	39
В. А. Чаговец. Из области народной поэзии (Из летних заметок)	41
Поезії Віктора Забіли	42
Гордон Байрон. Чайльд Гарольдова мандрівка	52
До біографії та характеристики В. Забіли	53
Марк Твен. Пригоди Тома Соєра	61
Збірник пісень патріотичних і січових	62
Dr Leopold Karl Goetz. Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands	63
П. И. Жигецкий. О переводах Евангелия на малорусский язык	65
Н. И. Стороженко. Кирилло-Мефодиевские заговорщики	68
Українські записи Порфирія Мартиновича	70
Стара пісня	76
Стара Русь	79
Збірник філологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка. Т. VII. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство	111

Руська письменність. III. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького.	112
Her mann Reich. Der Mimus. Ein litterar-entwicklungsgeschichtlicher Versuch. Erster Band, Erster Teil. Theorie des Mimus. Zweiter Teil. Entwicklungsgeschichte des Mimus. I—II.	117
Her m. Siegf r. Rehm. Das Buch der Marionetten. Ein Beitrag zur Geschichte des Theaters aller Völker	119
Rodolphe de Warsage. Histoire du célèbre théâtre liégeois de Marionettes, étude de folklore.	120
Роман За клин сь кий. Пояснення одного темного місця в «Слові о полку Ігоревім»	121
Zygmunt Gloger. Encyklopedya staropolska ilustrowana	125
Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського	131
Проф. д-р Ол. Колесса. В честь Т. Шевченка	134
Остап Луцький. В такі хвили	136
Петро Карманський. Ой люлі смутку	138
Г. Барац. Повести и сказання древнерусской письменности, имеющие отношение к евреям и еврейству. I. Два рассказа «Киево-Печерского патерика»	140
В. Н. Перетц. К истории польского и русского народного театра, I—VII	145
Володимир Гнатюк. Коломийки, т. II	147
Д-р В. Щурат. Грюнвальдська пісня (Bogurodzicza dziewicza) Пам'ятка западноруської літератури XIV в.	150
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, видає археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч[атку] XVII в.	151
R. Pischel. Das altindische Schattenspiel	153
Dr Curt Prüfer. Ein ägyptisches Schattenspiel.	155
Dr Georg Jacob. Erwähnungen des Schattenstheaters in der Weltliteratur. 3 vermehrte Ausgabe der Bibliographie über das Theater	157
Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського	158
Кінцеві записки в староруських рукописах	166
Hippolyt Deléhaue S. J. Les légendes hagiographiques.	171
Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder gesammelt von L. A. v. Arnim und Clemens Brentano	175

М. Н. С п е р а н с к и й. Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. Исследования и тексты	177
С. П. Р о з а н о в. Материалы по истории русских «Пчел»	182
Володимир Самійленко	181
Передмова [до видання «М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886»]	186
Володимир Самійленко. Проба характеристики	193
Літературна мова і діалекти	205
І в. Ф е д о р ч е н к о. Іродіада. Богоблудниця. Поєми	211
St an i s l a w D o b r z y s k i. Z dziejów literatury polskiej	213
D r W i k t o r H a h n. Literatura dramatyczna w Polsce XVI wieku	214
М а у г у с у М а н н. Wincenty Pol. Studium biograficzno krytyczne, tom II.	215
Найстарша українська народна пісня	216
Джоузе Кардуччі	222
О. О л е с ь. З журбою радість обнялась. Поезії	224
St an i s l a w T o k a r s k i. Na wzburzonej fali. Powieść współczesna	228
Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XXI	230
С и л ь в е с т р Я р и ч е в с ь к и й. Горемир, поетична казка	232
D r H. G ü n t e r. Legenden-Studien	235
Дитина в звичаях і віруваннях українського народу	238
А н т і н В о л о д и с л а в и ч. Орли, комедія в 4-х діях	239
«Україна», науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал	242
М. П а в л и к. Михайло Драгоманов і його роль в розвої України	249
І в а н Т и в о н о в и ч. Історія заснування «Ruthenische Revue» у Відні	252
Записки против книгокрадів у старих книгах та рукописах.	255
Н и к о л а й Н и к о л ь с к и й. Матеріали для повременного списка русских писателей и их сочинений (X—XI в.)	260
Д-р В. Щ у р а т. Peregrinacja или путь до Іерусалиму Даниїла архимандрита Корьсунського данная архимандрита корьсунського в Бѣлой России	263
В. И. Р е з а н о в. Памятники русской драматической литературы. Школьные действия XVII—XVIII в.	265
А. К р ы м с к и й. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья.	267
Поезії Христі Алчевської «Туга за сонцем»	270

Іван Борусовський. Мефістофель в Гетевім «Фаусті» і Люцифер в Байроновім «Каїні»	274
Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка	276
Ярослав Гординський. Причинки до студій над «Енеїдою» І. Котляревського. І частина	280
М. Джоган. Чоловік і життя	282
Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. ХІХ	284
Привезено зілля з трьох гір на весілля. Молода муза, 5	286
Зенон Наколесник. Невмирака, історична фантазія в одній дії	289
[Грамматика слов'янська Івана Ужевича]	294
До біографії Івана Вагилевича	296
В. А. Келтуяла. Курс історичної русської літератури	364
А. И. Соболевский. Два русских поучения с именем Григория	367
Rudolf Abicht. Das südrussische Igorlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung.	368
В. Н. Перетц. Новые данные для истории старинной ук- раинской лирики	370
В. Доманицький. Критичний розслід над текстом «Коб- заря»	372
Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)	374
Українсько-руський архів. Т. ІІІ. Матеріали й замітки до іс- торії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр.	381
В. Щурат. Історичні пісні	383
Матеріали до історії українсько-руської етнології. Том ІХ	387
Причинок до студій над Острозькою біблією	388
Г. Баран. О библейско-агадическом элементе в повестях и сказаниях начальной русской летописи	402
Dr Gustave Cohen. Geschichte der Inszenierung im Geist- lichen Schauspiele des Mittelalters in Frankreich	406
Wacław z Potoka Potocki. Ogród Fraszek. Wydanie suplementarne Aleksandra Brücknera. Т. І	407
Маніфест «Молодїї музи»	410
Нове видання Шевченка	418
Перше засідання руської комісії для збирання народних пісень	422
Як творилася слов'янська міфологія	425
Причинки до критики джерел деяких староруських па- м'яток.	433
Слово про збурення пекла. Українська пасійна драма	456

Еміль Коритко, забутий слов'янський етнограф	500
Маленькі знахідки із старослов'янської літератури та історії	550
Передмова [до видання: Твори Тараса Шевченка. Кобзар. Т. I (1838—1847). Виданий під редакцією Івана Франка. Львів. 1908]	562
КОМЕНТАРІ	567
Пояснення слів	656
Показчик імен і назв	659
Список ілюстрацій	673